В. СІЧИНСЬКИЙ
НАЗВА
УКРАЇНИ
POLONIA
MOSCOVIA
Ariol
Jelec
Homel
Novhorod Siv.
UKRAINA
Ostrih
Valujky
TERRA COSACCORVM
OLIM VERO
ROXOLANA
MOLDAVIA
DACIA
CARPATUS MONTS
Bendery
Bilhorod
MEOTIS PALVS
CRIMEA
Suroz
PONTVS EVXINVS
Sinop
EVROPÆ PARS
VKRAINA
SEO REGIO
COSACCORVM
NOVA ET ACCVRATA
DESCRIPTIO

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ

НАЗВА УКРАЇНИ

diasporiana.org.ua

НАКЛАДОМ ГУРТІВНІ ПАПЕРУ

АВҐСБУРҐ 1948

Herausgegeben mit Genehmigung der Mil. Reg. Deutschland
Aug. 46

Druck: Ukrainische Druckerei Ha-Ig, Neckarsulm.

Назва народу, чи то його національне ім'я, має для кожного народу великс значення. Одна спільна назва сприяє об'єднанню народу, витворює в ньому спільність стремлінь, світогляду, почувань, провадить його до кращого розуміння громадської праці у всіх ділянках життя — культурного, господарського і політичного.

Деякі народи боролися за своє ім'я цілими віками, з великими зусиллями і жертвами здобуваючи в світі признання і пошану для свого національного імени.

Назва народу в історичному процесі не рідко переходить ріжні зміни. Міняє назву і сам народ і та територія, на якій він живе. Колишня Гелляда і гелени звуться тепер у нас Грецією і греками. Німці називалися колись тевтонами, германцями, чехи — бемцями, поляки первісно називалися лєхами, ляхами, росіяни — москвинами, московитами, москалями.

Також і назва території заселена яким-небудь народом, як відомо, не є стала і звичайно міняється в часі і просторі. Колись Франція називалася Ґалією, а в часи Капетингів „Францією" (Il de France) називали лише найближчу околицю Парижу. „Польщею" первісно називали землю долішньої Варти.

Крім того, національна назва народу не завжди покривається з назвою держави. Нідерлянди колись складалися з голяндців і флямандців. Бельґія складається з французів і флямандців. Швайцарія — з трьох народів і має в ріжних мовах ріжні назви: Швайцарія, Гельвеція, Сюїс.

То саме було і з назвою нашої, землі і нашого народу, особливо, коли взяти на увагу назви, які витворювалися серед чужинців.

РОКСОЛЯНА. Територія нашої України у старих греків називалася переважно Скитією, а народ, що заселював землю, називали скитами чи скіфами і кельто-скитами, хоч фактично тут були різні народи і племена. Після того, як через Україну перейшли орди кочівників з Азії, населення України почали називати „Нарід Сарматський" і „Нарід Роксолянський". Особливо прийнялася та закріпилася назва „Роксоляна" і „Роксолянія". Її й треба вважати найстаршою з усіх назв нашої Батьківщини. (Вперше підніс цю думку автор в огляді „Імена України" — „Українське Краєзнавство", Прага 1944).

Роксоляни зазначені уже на 8-й таблиці мап Птолемея вздовж цілого південного побережжя Азовського Моря (гл. мапу, обр. 1).

Клявдій Птолемей, грецький математик, астроном і географ, жив у Александрії в II стол. по Хр. (коло років 100 — 178), автор „Меґалє сінтаксіс (або Magisterium magnum), де виложив свою ґеоцентричну систему (погляд, що уважав землю осередком цілого світу). Праця Птолемея є властиво перепрацьовання і доповнення праці його попередника Мартина Тирського, як це зазначує сам Птолемей.

Мапа Птолемея стала основою для маноґрафії цілої Европи аж до середини, чи навіть кінця, XVI стол., тому саме мапа частини України в подачі Птолемея, має для нас особливе значення.

Як відомо, існує в науці погляд, що Роксоляни називалися також Алянами — нарід іранського походження, — були відомі на Україні вже в I стол. по Хр. За свідоцтвом сучасника боїв Аляпів з Гунами — грецького письменника М. Аміяна, Аляни були значно культурніші від Гунів, гарні з виду, біляві, легкоозброєні, дуже войовничі та свободолюбні, любили притримуватися в громаді рівности. Існує також пояснення, що сама назва Роксо-Аляни значить „Білі Аляни". Як знаємо з римських джерел, Роксоляни у 60-роках I ст. по Хр. воювали з римлянами над долішнім Дунаєм, а за Марка Аврелія (161 — 180 рр. по Хр.) дісталися на територію поміж Дунаєм і Тисою.

На одній з перших західньо-европейських мап Боатуса, що мають коло 10 різних копій з років 970 — 1072 (гл. обр. 2), маємо зазначено „Alania" поміж лівим берегом (чи устєм) Дунаю і Чорним Морем („Eusin' Pontus").

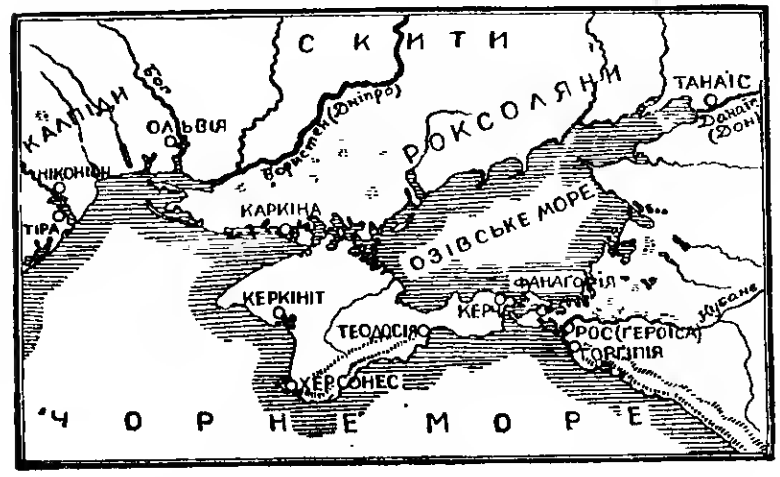

1. Мапа Причорномор'я в I — VIII ст. по Хр. На Приозівському побережжі — Роксоляни.

Аляни чи Роксоляни були підбиті і витиснені різними кочівничими народами, головно гунами, коло 370 р. В науці, головно останніх часів, ствердженo досить ясно, що частина Алян була витиснена на північ до лісо-степу і тут змішалася зі слов'янами. Значна частина алянських племен, що з них деякі змішалися з ґотами, відійшли на захід і тут розплилися в германському морі. Чи не найбільша частина Алян була витиснена на південний схід до Кубані і на Кавказ. Існує припущення, що на Кавказі рештки Алян (у наших літописах під назвою „Яси") доховалися аж до наших днів, про що свідчить побут і вірування осетин, які можуть вважатися нащадками Алян (за В. Міллером, Матеріалы по археологіи Кавказа, I, Москва 1886).

Аляни на Кубані були найменше зачеплені рухом кочівників — гунів, обрів, печенігів, торків, половців. Вони далі плекали свою культуру та мали зв'я-

зок з кримськими осередками грецької і римської культури.

На жаль, досі при археологічних розкопах мало звертали уваги на добу і вироби чисто Аляно-Роксолян. Все таки такі знахідки стверджені на побережжі Озівського моря, наприклад на нижньому Дону коло станиці Аксайської, на тереці т. зв. „Кобекоае городище" (М. Міллер, Студії з історії Причорномор'я, Х., Женева 1947).

Інші археологічні знахідки свідчать, що вироби візантійського стилю ювелірські та інші VII — VIII ст. найбільше зустрічаються саме на Тамані на т. зв. Кубанському шляху, який не був перерізаний кочівниками аж до часів занепаду Візантії.

В старокняжу добу нашої історії, Аляни-Яси були відомі під своєю назвою у Тмутороканському князівстві. Наші літописи під роком 1116 пишуть, що син Володимира Мономаха — Ярополк „ходи на половечьскую землю к реце зовомай Дон, і ту взя полон мног ...і приведе с собою яси і жену полони ясиню". Аляни-кочівники були відомі на Кубані аж до XIII стол. — до нападу татар.

На назву „Роксоляна" в нашій історіографії не звертали уваги. Між тим „Роксоляна" чи „Роксоляція", як назва традиційна та архаїчна инколи уживалася навіть у XVII — XVIII століттях в українському письменстві, офіційних гетьманських листах і закордонних джерелах.

В козацьких часах ця назва уживалася головно тоді, коли треба було підкреслити окремішність, даність, автохтонність українського народу або відріжнити „Русь Московську" від „Руси—України".

З цілого ряду документальних відомостей того роду, подаємо деякі.

Гетьман Б. Хмельницький під час переговорів зі шведським послом Веллінґом, як знаємо з „Реляції" самого Веллінґа, головною умовою клав признання шведським королем за Козацькою державою „право на всю стародавню Україну чи Роксолянію, де була грецька віра і мова (їх) ще існує — до Висли".

Так само і гетьман Іван Виговський в 1657 році домагався від шведів того самого „права на всю

стару Україну чи Роксолянію (totius Ukrainae Antiquae vel Roxolaniae), де грецька віра була і мова (їхня) ще існує до Висли". (М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IX).

Я. Смолінський, що описував посольство поляків під Замостем до гетьм. Б. Хмельницького 1648 р., говорить про „шляхтича Роксолянина" (nobilis Roxolanus).

Серед різних видань XVII ст. літературного зміс-

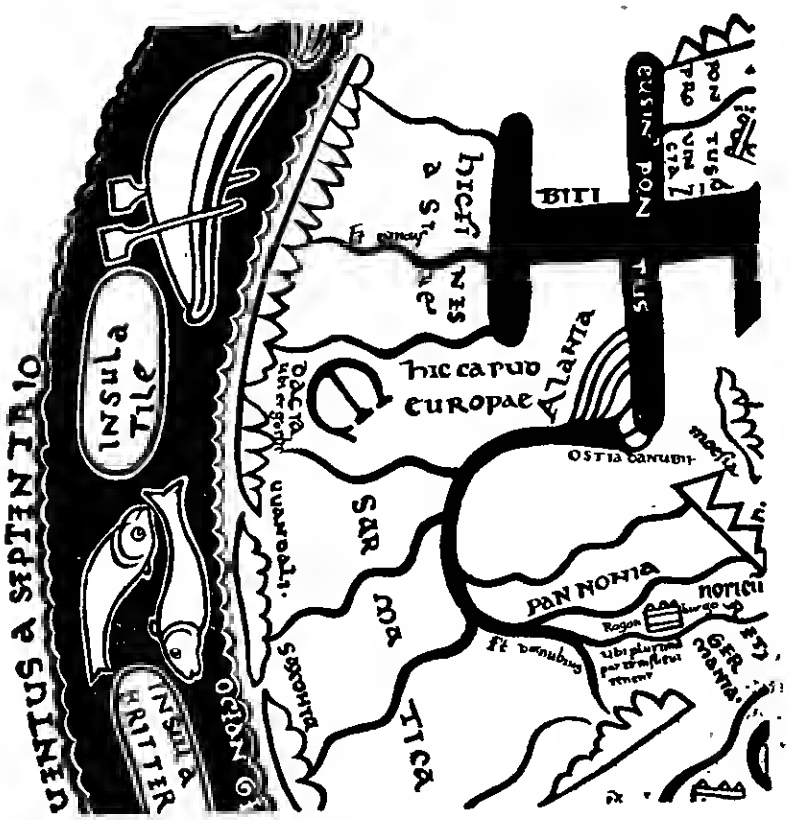

2. Мапа світу Беатуса X — XI ст. з територією України. Поміж Дунаєм (Danubius) і Дніпром на побережжі Чорного моря (Eusin' Pontus) зазначена „Alania".

ту, де уживається назви Роксолянії, згадаємо один з перших панеґіриків на честь гетьмана І. Мазепи „Muza Roxolanska" Івана Орнавського, видане в Чернигові в 1688 р. (Максимович, Собр. Сочин., III, 709).

Оскільки назва Роксоляни була в колишні часи популярна і т. м. ще свіжа, свідчить факт, що жінок-виходців з України теж називали „Роксолянами" чи „Роксоляночками". Маємо такий загально знаний і популярний історичний факт, що красуня-попівна Натася Лісовська, схоплена татарами під Рогатином на Поділлі в 1520 р., стала першою жінкою турецького султана Соломана під назвою „Роксоляна". Вона мала не тільки шлюбковий вплив в державних справах Туреччини, але також при дипломатичних зносинах з іншими державами. В книзі Boysardus'a — Leben und Contefacten der türkischen und persischen Sultane, що видана у Франкфурті в 1596 р., уміщений ґравірованій портрет Н. Лісовської з надписом: „Rossa Solymanni uxor", а на портреті в ґалєрії Уфіцці в Фльоренції зазначено: „Roxolana uxor Sulymanni" („Listy Roxolany", Kwartalnik historyczny, Львів 1846, річ. X).

Також у Західній Европі уживалися назви Роксоляни, як традиційної. Наприклад, у виданні мапи Птолємея з додатком 26 нових мап (Novae tabulae) Себастіяна Мінстера у Базелі 1552 р., описана окремо „Russia sive Ruthenia, quae et Podolia olim vero Roxolana". Цю українську територію Мінстер доводить до міста Таїи в усті р. Дона, с. т. включає і ціле побережжя Озівського моря!

Рівно ж на мапі Ортеліуса 1590 р. розміщені племена: Анти, Амадоки і Роксоляни.

Перші племена, вже безсумнівно слов'янського походження, що заселювали Україну в IV — VI ст. називали Антами. Анти мали вже свою державну організацію зі старшинами і князями на чолі, отже задовго ще перед добою староукраїнської державности IX — XIII ст. За грецькими (Йордан, VI ст.) і римськими джерелами, Анти до VI ст. заволоділи землями вздовж Чорноморського побережжя — на схід від устя Дністра, через Дніпро, аж до берегів Озівського моря, отже сягали старих осередків Роксолян.

Русь — назва нашої землі старо-української державности. Можна цілком певно твердити, що походження цього слова не з'ясоване. Були спроби зв'язати його з біблійним „Рош", фінським „Routsi", виводити від назви річки „Рось" і т. д. На зв'язок назви „Русь" з фінським „Routsi" уперше вказав Тунман, історик XVIII ст. Цю гадку поширив Шльоцер та ухопилися за нею так звані „норманісти" — переважно російські історики. Дуже радо користувалися цією теорією, як відомо, також пізніші німецькі теоретики націзму...

Спираючись на тексті Київського літопису, що назва „Русь" є зайшла, що прийшла „від Варязького моря", норманісти пояснюють, що це мабуть були шведи, які прийшли зі Скандинавії через Балтійське море. Справді літопис говорить, що назва Русь є зайшла („находници"), правда, що говорить „від Варязького моря", але річ в тому, що Варягами називав літопис взагалі чужинців. І „Варязьким морем" може бути так само добре Середземне, ба навіть Чорне море.

Створивши міт про Балтійське море, норманісти почали далі штучно будувати теорію про так званий „великий морський шлях" з Балтійського до Чорного моря системою річок і сухопутних „волоків".

Ця теорія зовсім фантастична, кабінетна, зраджує нерозуміння географічних умов, ґідрографії балтійського басейну, навтики (навіґації) та технічних засобів. Такого сполучення не існує і по цей день — він був усе лише в мріях російського імперіялізму; не могло існувати такого сполучення і в старі часи. Покликування на, мовляв, колишню повноводність річок також не вистарчаюче, бо поруч з тою повноводністю існували ще в більшій мірі непролазні болота і зарослякі. Так звані „волоки" запорожців, що давали притоку до аналогій зі „скандинавцями", не витримують критики. Бо ж кліматичні умови і величезні простори серед болот і заростяків балтійських річок зовсім не могли давати змогу „волочити" більші човни „вікінґів" сухопутним шляхом.

Далі, норманісти старалися використовувати літописні відомості, спираючись на різні леґендарні записи літописів. Досі ще мало приділяючувалося уваги критичній аналізі леґенд, що свідомо чи несвідомо записані в наших літописах.

Треба передовсім нам усвідомити, що оповідання про „Рурика, Сінеуса і Трувора" є чистою леґендою, байкою, яка не знаходить жадного підтвердження в історичних джерелах. І якраз саме ця байка увійшла до всіх наших шкільних підручників (І тих „найновіших"!), вона стала ніби „основою" цілої історії старокняжої доби нашої державности, цілого світогляду багатьох поколінь... Так само леґендарний елемент має оповідання про „Кия, Щека і Хорива", що ніби то заснували Київ. Це є типова мандрівна леґенда, яку зустрічається у різних відмінах у різних народів і різних віках.

Вистарчить для порівняння зібрати леґенди про заснування більших міст України, як Чернигів, Кам'янець, Львів, Холм, Перемишль, Галич, Потилич і багато інших. Скрізь тут існує той самий елемент. Обов'язково засновують міста князі (потрібно для піднесення авторитету княжіння), знаходять вони відповідні місця для „городів", загнавши туди якусь звірину, або побачивши там чудо, або через іншу пригоду.

Між тим модерна наука досить зовсім ясно, що більшість міст існували, як осідки людей ще в передісторичні часи і тому взагалі не існує, і не може існувати, дат „заложення" цих міст.

Загалом в наших літописах, крім фактичного матеріялу, є чимало моментів, так мовити, ідеольоґічного порядку, що зрештою вже не раз викалувалося. Для пропаганди певного світогляду, з престіжових та господарських причин, часто підкреслювалися, або навіть невірно насвітлювалися, факти для підсилення отих престіжевих моментів.

З цілого ряду таких випадків, скажемо, наприклад, на опис, хоч би київської Св. Софії, де літописець пише, що ця будова була побудована „за зразком Св. Софії в Царгороді". Між тим плян, просторовий об'єм, загальна концепція обидвох будов не дають жадної подібности, крім, звичайно, подібности чисто-стилістичної для всіх будов візантійського стилю.

Спроби деяких російських авторів, як напр. бар. Таубе та ін., порівнювати романський плетенковий орнамент Норвегії з українським плетенковим орнаментом візантійської доби, є тільки невідповідне і безпредметове натягання читачів, які не орієнтуються в порівнюючих методах мистецтвознавства.

Звичайно, у кожному плетенковому орнаменті є деяка схожість просто через однаковість технічних засобів, через певні комбінації мотивів та способів „плетення". Залишається одначе безперечним, що плетенковий орнамент Скандинавії чистороманський, тоді як на Україні візантійський. Щоб ратувати цю очевидну різницю, „норманісти" брали деякі зразки романського стилю на Україні XII-XIII ст. Майже у всіх прихильників „норманської теорії" неодмінно фіґурує відома капітель Борисоглібської церкви в Чернигові XII ст. Також це порівняння дуже загальне і поверхове. Зрештою романські зразки йшли до Скандинавії і на Україну з того самого джерела. Одначе, до Скандинавії романські зразки переходили через реґіональні зміни Північної Европи, тоді як на Україну романські впливи йшли з південної Европи — з Ломбардії і падрайнських країв. Про це так яскраво свідчать пам'ятки старокняжої доби Галича, зокрема церква св. Пантелеймона в Галичі 1200 р.

Отже „норманісти" брали одиноку чернигівську капітель на доказ „скандинавських" впливів, тоді як зовсім не брали на увагу всличезну кількість пам'яток старохристіянського і ранньо-візантійського мистецтва Причорномор'я. А треба не забувати, що лише в одному Херсонесі (коло суч. Севастополя) на Криму маємо 27 розкопаних будов IV—X ст., які дають величезний матеріял до повстання української архітектури і мистецтва на Придніпров'ї X — XII ст. (Гл. більшу працю автора „Архітектура старокнязівської доби X—XIII ст., Прага 1926).

Далі величезний наш археольоґічний матеріял з мистецького промислу старокняжої доби — зброярство, ювелірство, шкляні вироби, кераміка, ткацтво, нарешті різьба і малярство не дають жадних

матеріялів про „скандинавські“ впливи, тоді як скупчують величезну кількість доказів мистецьких течій південних—грецьких, сирійських, кавказьких і балканських.

Як же це можливо, щоби ціла династія князів була зі Скандинавії, а ціла матеріяльна і духова культура широкою хвилею йшла з области Середземного моря?

Крім так званої норманської теорії, існує інша теорія, відома м. ін. у французькій історіографії, що „Русь“ і зайшлих „Русинів“ треба шукати в Західній Европі — а саме в південній частині Франції — в Провансаль над річкою Роною. Ця частина Франції ще перед Різдвом Хр. називалася „Рутенією“, а її мешканці рутенами. Цей погляд, як традиційний, вперше записав французький історик XVII ст. Жан Шаррон, а з українських дослідників був великим прихильником цієї теорії та її розробив проф. С. Шелухін („Україна – назва нашої землі з найдавніших часів, Прага 1936).

Що до походження слова „Русь“, цікаво звернути уваги на відоме в науці пояснення від „Роксолянії“. Коли розбити цю назву на дві частини, то будемо мати „Роксо-оляни“, або „Росо-оляни“, або „Росо-Аляни“.

В зв'язку з цією проблемою не зайвим також спинитися над питанням походження Етрусків — племя, що появилося в Середній Італії в VIII ст. до Хр. та в великій мірі спричинилося до розвитку римської культури. Етруски мали кілька відмін назв. Римляне називали їх Тиренами і Тусками, тоді як самі Етруски називали себе також „Рузцінами“.

Ще в 1930 р. автор цих рядків, у своїй праці „Етруський дім і гуцульський „оседок“ (Прага 1930), вказував на вражаючу схожість цих двох будов. А що етруський дім займає зовсім окреме місце в історії житлового будівництва старого світу, а походження етрусів ще і досі не з'ясоване, то ця схожість гуцульського „оседку“ (інакше „хата з ґраждою“) та етруського дому є дуже знаменна. Старші дослідники вважали, що етруски прийшли до Італії з півночі з области Альп, тоді як новіші досліди все більше виявляють спорідненість етруського мистецтва з архаїчним грецьким та малоазійським мистецтвом. Приходить також на увагу припущення, що Етруски прийшли до Італії з південно-східньої Европи!

Відмітимо також велику працю чеського вченого Ружічки, що займався читанням етруських текстів. Як відомо, слова написані етруською мовою читаються легко, але були незрозумілі для західньо-европейських дослідників. Натомість Ружічка читає їх по-славянски, нав'язуючи окремі слова і поняття до старославянської (отже головно української) мітології!

Щодо часу появи назви „Русь“,то наш славний історик Михайло Грушевський довів, що вона існувала в південній Україні у VIII стол., тоді як „норманісти“ датують прихід Руси щойно 862 роком і то лише на підставі легенди про Рурика, Синеуса і Трувора. (М. Грушевський, Велика, Мала і Біла Русь, „Україна“, Київ 1917).

Після грецьких джерел, у нашому питанні найбільш міродайними мусять бути джерела арабських письменників VIII — X ст.

Араби на той час, один з найбільш культурних народів на світі, були не тільки першими математиками, але і географами. Зокрема вони збирали звістки від своїх купців, що їздили в торговельних справах до Києва та інших українських міст, мали стосунки з цілим сходом Европи та Візантією. І коли арабські відомості вважати невірними, то на які інші джерела можемо покладатися? (Арабські тексти гл. в праці автора «Чужинці про Україну» Львів 1938, 5-е вид. Авґсбурґ 1946).

Найбільш відомий в історії арабський письменник Ібн-Даст у своїому творі «Книга добрих скарбів», що написана в першій половині X ст., виразно говорить про «Славянські землі» з містом Куяб або Київ. „Шлях до їх країни — каже Ібн-Даст — йде степами, бездоріжжям, через потоки і густі ліси... в лісах вони і живуть“.

„Що до Руси — пише він — то вона на острові, що оточений озером (морем). Той острів, де живуть вони (Русини) має простóріиь на три дні дороги, вкритий лісами і болотами, нездоровий і та-

кий вогкий, що як ступити ногою, то вона трясеться, бо так пересякнута водою... Вони (Русини) чинять наїзди на Славян (!), приїздять корблями, висаджуються, забирають їх в неволю, ведуть в Харван (Хазран) і Булгар і спродують там. Лапів не мають, а живуть з того, що привозять з землі Славян".

Рівно ж інші арабські письменники X ст. зовсім певно розріжняють Славян від Руси. Ібн-Якуб у своїх „Записках" пише про „Славян" і „Русь", як про дві окремі землі і народи, причім зауважує, що „крам від славян йде морем і суходолом до Руси і Царгороду".

Ібн-Фадлапд і Аль Масуді (20 — 50-их років X ст.) говорять, що в країні Хозар „деякі племена є зі славян і русини".

Наведені тексти ясно свідчать, що Славяни і Русь були сусідами у недалекому віддаленні, а в Хозарській державі одні і другі співмешкали.

Що до наших літописів, то вони, бажаючи скріпити княжий авторитет, особливо авторитет великого князя київського, уживали звичайно назви Русь, як урядової, княжої і збірної. Все таки не раз виступає етнічна різниця в наших літописах. Наприклад в Київському літопису, говорячи про похід Ігоря на цісаря Романа в 944 р., літописець дослівно каже: „Ігорь же совокупи воя многі: Варяги, Русь і Поляни, і Словіни, і Кривичі, і Тиверці, і Печеніги ная"... Інтересно, що «Русь» сполучає літописець з «Полянами», але окремо ставить від Руси «Варяги».

Також і деякі візантійські письменники розріжняли славян від Руси. За писаннями Константина Порфирородного (905 — 956) виходить, що тоді «Русь» займала уже Київ, але ще не поширювалася далеко поза Київщину. Пише також, що підвладні Руси — славяни-кривичі і лугани (навколо міста Луцька, с. т. волиняки), в лимі виробляють човни, «спускають їх в близькі озера, спускають в річку Дніпро, їдуть тією річкою, приходять в Кіову, витягнувши виставляють човни і с п р о д у ю т ь Р у с и». Значить українці-славяни такі були майстрі, що продавали човни „варягам" — як кажуть норманістп — скандинавським вікінґам. Отже щось тут не так з „Русью"! Очевидно це не були такі досвідчені мореплавці і не пливали вони по океанах... коли поліські тубільці постачали їм кораблі!..

Де ж була первісно ця таємна „Русь"? З цілого Ібн-Дастового географічно-ситуаційного і топографічного опису славян першої половини X ст. та вищенаведених уступів інших арабських та візантійських письменників, а також факту існування „Руси" на півдні України ще в VIII ст. — виходить, що „Русь" первісно була на Тамані чи то у так званій Тмутороканській землі (гл. мапу, обр. 1.), у греків — „Меотська Русь", у візантійців — „Таматарха" і „Томанторхан".

Півострів Тамань саме має простір „на три дні дороги, вкритий лісами і болотами, нездоровий і вогкий". Звідси „Русь" власне могла нападати на славян кораблями, плисти до Хозар, Булгар і Царгороду.

Важно відмітити, що в гирлі Кубані в XII ст. було місто „Рос", що повстало ще в часи грецьких колоній на Причорномор'ї, за згаданим Птолемеєм „Geroysa" (гл. О. Соболєвський, Топонімічні нотатки, „Известия Таврического Общества Истории, археологии и этнографии", т. III, Симферопіль 1929, ст. 1 — 3). Той самий О. Соболєвський також виводить „Тмуторокань" від слова „Там", що в скитській мові значило „Понт", або „Чорне Море". Це вповні природньо, бо Тмутороканське князівство повстало на місці грецьких колоній Тамані з центром у Фанаґорії. (Гл. розділ про „Роксоляна").

Тмутороканське князівство відогравало в початках київської державности дуже важливу ролю. Київські та інші князі середньої України звичайно вважали себе спадкоємцями Тмуторокані, що була колискою, прадідівською землею київських князів і мала, очевидно, домінуюче значення. Ці князі вважали потрібним вказувати на цей приємствений зв'язок з Тмутороканським князівством — з цим „Понтійським" осередком державности. Славянське розселення з Подніпров'я приходить сюди дуже рано, а саме незадовго після відходу ґотських і гунських племен.

Наш літопис згадує Тмуторокань уже під 860 р., коли Чорноморська Русь ходила на Царгород.

Християнство розповсюджилося в Тмуторокані в другій половині IX стол., а з життя святих Стефана Сурожського і Юрія Амастридського IX стол. довідуємося, що тоді Тмуторокань була міцною Чорноморською державою.

Значення Тмуторокані зміцнилося за володіння Мстислава Хороброго, який тут осівся в 988 році і панував до своєї смерти в 1036 р. Мстислав успішно воював з Хозарами, Косогами та київським князем, своїм братом, Ярославом Мудрим. Під роком 1022 наш літопис каже про Мстислава:

„В си же времена Мстиславу сущю Тмуторокани, пойде на Касоги... І пришьд Тмуторокапю, заложи церков святня Богородица, і соада ю; яже стоїть і до ссго дне Тмуторокани".

Княжим гербом Мстислава Тмуторокапського був тризуб, де в рисунку помічаємо, як слушно каже др. М. Андрусяк, композиційний зв'язок Володимирового тризуба з босфоро-понтійськими знаками (М. Андрусяк, Тризуб, 1947, ст. 18; М. Міллер. „Рід і знамено", Франкфурт 1947, I, ст. 33).

Війна з Ярославом Мудрим кінчилася тим, що фактично українські землі поділилися на дві великі частини. Ярослав володів Правобережжям, а Мстислав Лівобережжям — „аж до моря", як каже літописець, включаючи Приозів'я, Подоння, Тамань — по Кавказ.

Від часів Святослава Хороброго (вмер 972 р.) Тмуторокань була інтенсивно колонізована.

Очевидно ця волость вважалася дуже важною, коли було пасаджено тут старшого сина Володимира Великого—Мстислава. Згодом тут панував галицький князь Ростислав Володимирович (1060 — 1065) і внук кн. Ярослава Мудрого — Роман Красний (вмер 1079 р.). Коли не було найвірніших прибічників київських великих князів, то вони в X — XII ст. присилали до Тмуторокані своїх намісників (напр. Ратибор).

Епископи Тмуторокані, починаючи з пол. IX ст., підлягали київській митрополії до 1094 року.

Аж в XII ст. Тмуторокань стає здобичею половців і відтоді пропадає для старо-української, київської держави.

Ще донедавна було мало відомо про таємничу Тмуторокань, одначе останні десятиліття принесли багато нового матеріялу про цю землю. Треба підкреслити, що саме з Тмуторокані походять найстарші епіграфічні пам'ятки, що належать до ранньої доби нашої державности. Найцікавіша пам'ятка — так зв. Тмутороканський камінь — мармурова плита з кириличним написом кн. Гліба Святославича 1068 р., знайдена в 1792 р. коло станиці Таманської (А. Спицынъ, Тмутаракапскій камень, Записки Отд. руск. и слав. археол. Рус. Археол. О-ва, Петербургъ 1915, XI, ст. 103).

Тмутороканський осередок не є явищем випадковим та відірваним, але, навпаки, входить до повязаного ланцюга історичного процесу та культурної еволюції.

Коли поглянемо на мапу Причорпоморря, зокрема Приозівських земель (рис. 1), проаналізуємо перебіг цілої історії, зміни і чергування етнічного складу населення та осередків державного життя, то побачимо слідуючий образ:

I. В століттях VIII до Хр — II ст. по Хр. на Причорноморському побережжі та Криму цвіло культурне життя і державна організація, взоровані на античні грецькі зразки.

II. В стол. I — IV по Хр. в тому самому Криму і на Тамані існувала міцна Понтійська держава з елементами геленістичної і римської культури і державного устрою.

III. В століттях I — VI виступають на Приозівському побережжі Роксоляни чи Аляни, остільки сильна етнічна організація, що дотримала своїх нащадків на Кубані і Кавказі до XIII ст., а своє ім'я — ще в XVII — XVIII століттях.

IV. В VIII ст. на півдні України з'являються «Рокси» чи «Роси», що заселювали, правдоподібно, Тамань та походили, правдоподібно, від Роксолян.

V. В стол. IX — XII тут же на Тамані існує потужне Тмутороканське князівство, як одно з головних князівств з сильними культурними традиціями.

VI. Звідси з півдня України приходять культурні

течії і державні традиції (поруч з Херсонесом) на Придніпров'я до Києва, де і розцвітає культурне і державне життя IX — XII ст.ст.

Чи не впадає в очі стисло-окреслена територія і то територія зовсім обмежена і невелика, де весь час існували культурні і державні огнища!

Ці огнища у своєму прорості дають зовсім чітко-означену тяглість, приємственність і послідовність цілого культурного і державного процесу на наших землях, без особливих часових і топографічних прогалин!

Що до обсягу назви «Русь», то на Придніпров'ю спочатку Русью називали землю Полян поміж Дніпром, Ірпенем та Россю, від X ст. почали прив'язувати цю назву арабські географи до Київщини, а пізніше вона поширилася на цілу державу київських князів. Спочатку назва «Русь» була зв'язана з князями, княжою династією, варязькими дружинниками, первісно чужими, лише згодом стала ознакою назви держави, державного життя і нарешті збірною назвою народу, особливо в X — XII ст. Одначе ця назва все залишалася офіційною, «урядовою» і книжною назвою.

Назва Русь зустрічається в документальних звістках у різних відмінах. У договорі київського князя Олега 911 р. та Ігоря 945 р. з греками маємо для Київської Руси назву «Русин». У «Слові о полку Ігоревім» уживається назви «Руевичі». В описі життя єп. Хуонрада 1131 р. Закарпатська Русь називається «Країна Русинів» (Ruthenorum). В XIII — XIV ст. назва Русь перейшла, як відомо, також на Галичину під назвою «Королівство Руси».

В грамоті кн. Юрія 1339 р. він іменується «князь Русії» (rex Russie), а населення цієї Русії — рутени (Ruthenus). В грамоті польської королеви Софії 1441 року Руське право названо „Jus ruthenicum". Римський папа Урбан VIII, у своєму слові виголошеному в 1629 р. називає українських греко-католиків „mei Rutheni" (мої Русини).

Знова Суздальський літопис, що поветав на московській території в XIV ст., вважає „руськими землями" територію України, Білоруси і Великого Новгороду, але вилучає з того землі суздальсько-

ростовські. В цьому літопису також говориться, що суздальці та ростовці нарікали, що князі обсаджували їх землі „руськими дітськими", себто дружинниками, які прибували на Суздальщину з Руси, с. т. з чужини — з Півдня.

Також в литовсько-руських літописах XIV — XVI ст. і західньо-европейських джерелах Русью називалася територія України і Білоруси, а Суздальщина разом з територією навколо міста Москви (від XIV ст.) називалися Московією, Москією чи Московітією. Отже, назву Русь перейняли московити тільки згодом, як взагалі завжди переймали чуже, видаючи за своє... Або як писав гетьман І. Мазепа у своїй проклямації до українського народу 1708 р.: „Бо відомо, що перше були ми те, що тепер Московці: влада, першенство і сама назва Русь від нас до них перейшли, але ми тепер у них яко притча во язиціх!"

МАЛОРОСІЯ, як назва чужа і штучна, ніде не вживається в творах усної народньої словесности. Назва „Мала Русь" вперше з'являється в 1303 році, коли на прохання галицько-волинського князя Юрія Львовича, царгородський патріярх заснував нову митрополію „Малої Руси" („Мікра росіа"), щоби тим відокремити церковну ієрархію на Україні від московської. З назви чисто-церковної згодом стала також цивільною. Так в 1330 р. Галицько-Волинська держава називалася „Малою Русією", кн. Юрій-Болеслав у грамоті 1335 р. називає себе „dux totius Russiae Minoris" (власне „Менша Русь"). Але обсяг назви „Малої Руси" дуже міняється територіяльно протягом часу, в залежности від політичних та інших обставин.

В 1354 р. вперше зустрічаємо в грамоті царгородського патріярха назву „Велика Росія". Очевидна річ, що ці назви треба розуміти в грецькому значінні — „Мала Русь" це головна частина Руси — її зерно, зародок («мікрос»), метрополька, корінна, основна частина. Натомість „Велика Русь" це колонії Малої Руси, усе те, що вийшло з неї, з зерна, з метрополії.

В століттях XV-XVI назва «Мала Русь» затрачується і знов відживає аж за митрополита Петра

Могили в середині XVII ст., що почав підписуватися: «Митрополит всієї малої Руси».

Як бачимо, назва «мала Русь» першісно мала значення чисто-церковне, як назва церковної адміністраційної одиниці, до котрої спочатку входили Галичина, Волинь і Полоцькі землі. Згодом московські царі, вважаючи себе за зверхників православної церви, почали присвоювати собі цей церковний титул також в царському титулі, спочатку «всієї Русії» (кн. Семен Гордий 1341-1358), а пізніше «Великія и малыя Русіи» або «Всея Великія, Малыя и Белыя Русіи» (після Переяславської умови, вперше в 1655 р.).

Лише в 1713 р. наказом царя Петра I, було заборонено уживати природньої назви «Московское государство», заміняючи його назвою «Російська імперія», коротко «Россія», а самий нарід «великороси». Не зважаючи на це, самі московити чи москалі називають себе «русскій» чи «русскіе люді», с.то у прикметниковій формі, на перекір природньої форми усіх словянських народів (українець, поляк, чех серб і т. д., а не «український», «польський» і т. д.). Так само і тепер уживають москвити назву «совєтскіе люді», отже знов таки у прикметниковій формі. Це зайвий доказ, що росіяне не творили нації від назви «Русь», лише належали до держави-імперії «Руси». По томуж наказу Петра I, замість назви «Україна» і «Українці», насильно спроваджувано штучні назви «Малороссія» і «Малороси».

Зрештою «Мала Росія» чи «Малоросія» ніколи не покривали собою цілу територію України, а лише її частину. Наприклад, Запоріжжя ніколи «Малоросією» не називалося, а Слобожанщина і Херсонщина щойно з кінцем XVIII стол.

За офіційними наказами російського уряду виходить, що в 1781-1796 рр. під «Малоросією» розуміли лише три губернії—Новгородсіверську, Київську і Чернігівську; в 1803 р. — дві губернії — Полтавську і Чернігівську.

Треба ще зазначити той знаменитий факт, що на жадних географічних мапах західньо-европейських та інших — не уживалося назви «Малоросія» аж до початку XIX ст.

Що до назви «малорос» на означення національности, то вона з'являється у росіян, як тенденційна і зневажлива і то лише в XIX столітті!

УКРАЇНА, як назва географічна і збірно національна, в протилежність до назви «Русь», була завжди чисто-народньою, глибко-інтимною і соборною. Ця назва містить в собі поняття про окрему географічну одиницю, окрему землю, з якою органічно звязане історичне життя народу.

Назва нашої Батьківщини «Україна» вперше з'являється у наших писаних джерелах в XII ст. і пізніше постійно зустрічається у всіх століттях в історичних писаних документах, графічному матеріялі (мапи, ґравюри, рисунки, портрети), чужій літературі (описах і подорожах чужинців та інших писаннях чужинців) і нарешті в українських піснях.

Цікавий факт, що праславянське плем'я «Укранів» у першій половині X ст. замешкували славянське Поморря, а саме західний бік устя Одри. Автор монографії про Генріха I — Ф.Фатер — на підставі історичних документальних матеріялів, каже, що Генріх I, що був цісарем в роках 903-936, перше ніж йти на Італію, «мусів ще раз йти на Укранів (Ukraner) і також це праславянське плем'я підбити» (F. Vater, Herr Heinrich, München 1941, ст. 459). Долучена при цій праці схематична мапа подає на Поморрю, поруч з Абодрітами і Редарітами, також Укранів (Ukraner).

Важно відмітити, що в усті Одри ще і досі збереглися назви міст і осель виразно славянського походження однозвучні назвам українських міст: Волинь, Свинне, Унов, Торгелов, Уседом, Любомин, Касеков, Коперов, Лихен, Туров, Миров, Треитов, Торгелов, Столпе, Таштов, Янов, далі на захід: Каров, Тетеров, Тисов, Росток, Буков, Преров, Вустров (гл. долучену мапу, обр. 3).

Назва „Укран" не є відокремленим явищем, вона зустрічається також на деяких західньо-европейських мапах XVII ст. з територією України, де на Подніпров'ю маємо надпис латинською мовою „Ucrania" і „Ukran".

Супроти факту існування на Поморрі у раннє середньовіччя старославянського племени «Укранів»,

зовсім іншого значення набуває місце в Універсалі гетьм. Богдана Хмельницького, проголошеного під Білою Церквою в червні 1648 р., де гетьман навязуючи на хоробрість давніх наших предків, каже про «Руссов з Руґії от Поморря Балтицкого — албо Німецкого собранієм, за предводителством князя їх Одонацера, року по Рождествѣ Господнем 470», котрі не побоялися і самої римської сили і «ветхій Рим» тими хоробрими мужами „бил взятий і чотирнадцять літ обладаємий" (За літ. Величка, XVIII ст.)

Безсумнівно, що „Руґія" — це острів на крайній півночі Балтійського Поморря, що в німецькій мові тепер називається „Rügen" з містом Тисов (Thiesow), а ще в XIX ст. мала офіційну назву «Славіни» (Slavinen).

Також у промові 1657 р. над трупою Б. Хмельницького, старий генеральний писар Самійло Зорка, звертався до Б. Хмельницького зі словами: „Милий Вождю — древній Руський Одонацере!"

Про Одонацера козацький літописець Самійло Величко в іншому місці каже, що славні козацькі предки руси „в п'ятому столітті під проводом свойого короля Одонацера не тільки, що побідили багато чисельнішу римську армію, але й сам Рим здобули та 14 років панували в тій столиці світу".

Відома також нахідка мармурової плити в катакомбах Зальцбурґу — колишнього римського міста «Ювави» провінції «Норікум» — з написом, що плиту споруджено на память 100 монахів, забитих там під час нападу короля „Ruthenorum Rex" Одоакера на місто і монастир в році 477-ому. Цікаво, що прихильники норманської теорії завзято поборювали автентичність твердження С. Величка та згаданої плити в Зальцбурґу!

В старо-українських літописах вживається назва „Україна" в XII і XIII століттях: в Іпатському літопису під роками 1187 і 1189 і в Галицько-Волинському літопису — під роками 1213, 1268, 1280 і 1282.

З приводу смерти переяславського князя Володимира Глібовича, коли він виступав на чолі інших князів у поході на половців у 1187 р., київський літопис записує, що „плакашася о немь всі

Переяславці", тому що був гідним князем „всякими добродітельми наполнен — о нем же Украйна много постона", с. т. жалувала, оплакувала, журилася.

В тому самому літопису під р. 1189, в оповіданні про кн. Ростислава Берладниша, говориться, що

3. Мапа заселення Балтійського Поморря славянськими племенами, IX — X ст. На західньому березі устя Одри — „Украіни".

йдучи зі Смоленська приїхав „ко Украйні Галичькой".

Під роком 1213 в Галицько-Волинському літопису читаємо: „Данилу же, возвратившуся к домові,

й їха с братом й прия Берестий, й Угровеск'й Верещин, Столп'є, Комон й всю Украйну".

Під час боротьби Литви з Польщею в 1268 році, літопис оповідає: „Й почаша Ляхові воєнати около Холма, поєводи же бяша с ними Сигнів, Воржь, Соулко, Невступ. й не взяша ничего збігли, бо ся бяхуть в город, й зане вість бяхуть подали йм Ляхове, Украйняні".

Під роком 1280 розповідається, як галицький князь Лев, після смерти польського князя Болеслава, схотів відібрати собі „и землі Лядєькій городи на Вкраїні".

Оповідаючи про відносини поміж Володимиром Васильковичем і кн. Лешком, літопис під роком 1282 говорить: „Й воспомяну Володимір, йже преже того Лестко, послав Люблинца, взял бяше у него село на В'крайници йменемь Войнь, й напоминася єму Володимир о томь много аби єму воротил челядь".

Порівнюючи згадані вище тексти з іншими текстами літописів, приходимо до висновку, що слово „Україна" вживається як синонім слова „Країна". А це тим більше, що раз пишеться „Україна", в іншому місці „Вкраїна". Правдоподібно, маємо тут діло з еволюцією правопису, що згодом переходить у певне відмінне поняття. Отже коли в старо-українській письменній мові хтіли вказати, що якась подія відбувалася в своїй, власній, рідній країні, то писали „У Країні" чи „В Країні". Згодом слово „У Краю" чи „У Країні" перейшло в окреме означення чи поняття „Україна" чи „Вкраїна", себто — „Рідна Земля". Тому саме треба вимовляти „Україна" (з наголосом на „Ї").

Людей, нарід, що жив на Україні первісно називали „Украйняни" (1268 р.), згодом „Українники" і нарешті „Українці".

В літературних і документальних звістках XVI — XVIII ст. „Україна" зустрічається постійно і то в документах чисто-офіційних, при міжнародніх зносинах, урядових записках і т. д.

Передовсім назва „Україна" зустрічається в знаменитій т. зв. Пересопницькій Євангелії, що була

написана на Волині в роках 1556 — 1561 у перекладі на українську мову.

Турецький султан Соліман, в листі до кор. Зиґмунта-Авґуста з дня 3 листопада 1564 р., пише про Кам'янець-Подільський, як замок, що лежить на Україні (Джерела до Історії України-Руси, т. VIII, ч. 24)

Польський король Баторій в універсалі 1580 р. підтверджується „К Україні Руській, Київській, Волинській, Подільській і Брацлавській", а в листі до українських козаків у 1618 р. писав: „Погани спустошили вже майже всі области України: недавно ще такий багатий Волинській край, Покуття" (Архив Юго-Зап. Рос., 1863, т. III, т. I). Так само і в офіційних записках польського сойму Подільська земля називається „Ukraina Podolska" („Dyaryusz Sejmowy" 1585 р.).

Київський біскуп Йозеф Верещинський у своїх міркуваннях про становище України, які подав до польського уряду, писав, що „та земля Україна знаходиться спільно з короною польською в крайній небезпеці — Україна, яка є довша і ширша ніж Мала і Велика Польща.

В „Diyaryusz" - і Самуеля Бєльського 1609 р. поруч з назвою „Ukrayna", говориться про „Ludzi Ukrainnych".

Шимон Окольський у своїому дневнику 1638 р. писав: „Козаки вже розподілили Україну поміж провідниками: одному Переяслав, другому Київ, третьому Волинь".

В книжці „Rebellia Chmielnickiego", в описі поразки Є. Вишньовецького, коли він відступав перед побідним українським військом в 1648 р., пишеться, що він мусів „перебиратися Сіверським Поліссям через Дніпро, Припять та інші бистрі українські ріки.

Оскільки під назвою „Україна" розуміли всі землі заселені українським народом, свідчать факти, що вже в самому початку XVII ст. згадуються в листах Станислава Жолкєвського та інде: „Starostowie Ukrainy weierskiej", «Ukraina granic weierskich», попри «Ukraie Kijewsk» та інші частини України.

В українських джерелах та офіційних українських документах, назва України уживалася, як особливо улюблена та інтимно-рідна.

Гетьман Петро Сагайдачний в листі до польського короля, з дня 15 лютого 1622 р., пише про „Україну, власну, предковічну отчизну нашу", „городи українські", „народ український".

Гетьман Б. Хмельницький вживав назви „Україна" поруч з назвою „Русь". Підписувався „Гетман Войска Запорожского і всея Украіни Богдан Хмельницкий". В Універсалах писав про „Україну" і „Народ український".

Рівно ж запорожці підписувалися: „Зо всім військом і Україною отчизною нашою" (Лист з дня 3 січня 1654 р.)

Старий секретар Б. Хмельницького — Самійло Зорка в мові при похороні гетьмана в 1657 р. уживає виразу: „Мосці Пановс Полковники і вся старшино, з усім товариством війська Запорозького і вся Республіка Украіпська!"

Так само уживали назви України гетьмани Іван Виговський, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Орлик та інші.

Оскільки національна єдність і соборність українських земель була в старі часи сильна, свідчить наприклад відозва Суховієнка після поділу України андрусівським договором 1667 р. на Правобічну і Лівобічну Україну. Суховієнко називає український нарід обидвох боків Дніпра „єдиноутробним братством посполитим Українським, по сім і по тім боці Дніпра обрітаємим християнським народом". Далі чатаємо такий знаменитий уступ:

„Матко моя, Отчизно, бідная Україно! Забвенна будь десниця моя, єю же сіє ради твого добра пишу, прильни язик мій гортані моєму, яким сіє тобі і всім твоїм любим синам, моїй єдиноутробній братії, всьому православному народові, в Україні живущим, проголошую".

З доби гетьмана П. Дорошенка існувала назва „Україна" і „український нарід", як етнічні поняття. Наприклад, в інструкції гетьмана для послів Запорізького війська 1670 р. читаємо: „Метрополиту Киевского аби того, котрого всі духовниї і свіцкіе руского Православного українського Народу стани з Гетманом і войском запорозким волною

елекцією оберуть Пастирем потверждано". Підписувався: „Петро Дорошенко, гетман Український і всего Войска Запорожского" (1676).

З доби Мазепи також маємо силу документів про назву України. В листі переяславського полковника Леонтія Полуботка до Василя Кочубея, пише він про „отчизну Україну" (А. Лазаревський, Описаніе старой Малороссіи, Київ 1888. т. I, ст. 25). В

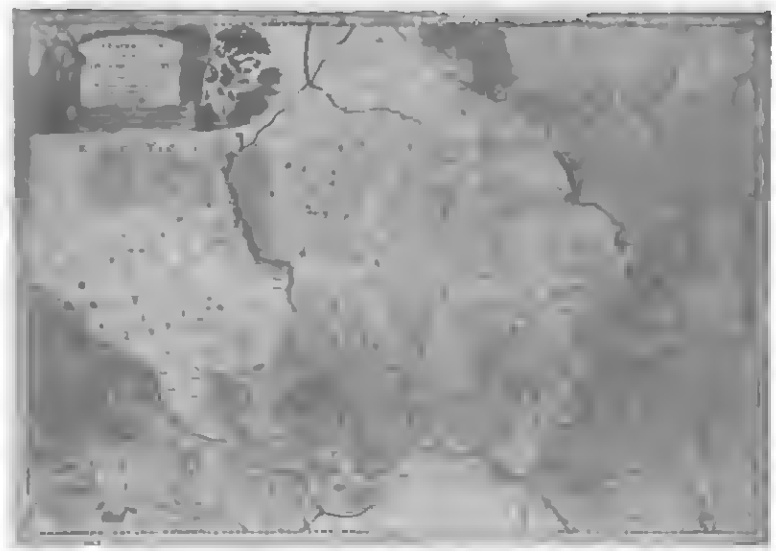

І. Київщина на мапі України Боплана, 1650 р. Заголовний напис „Ukrainae Pars Kiovia Palatinatus".

листі Запорізьких козаків до Туреччини 1711 р. читаємо такий афоризм: „Як чоловікові без душі, так Україні годі жити без Києва".

Гетьман Пилип Орлик звичайно писав „Увесь наш народ Український", „увесь український народ".

Рівнож в наших літописах і хроніках XVII – XVIII ст. уживається назви України. В Густинському літопису, що зложений був за старими джерелами в 1670 р., уживається назва України поруч з Москвою і Білою Русью. В козацькому літопису Самовидця

1648 — 1702) вживається назви „Україна“ для цілої етнографічної української території від Трансильванії до Польщі, Московщини і Дону.

В літопису Величка вживається назви „Україна“ також за окремими землями „Україна обох сторін Дніпра, обої Україна, Україна сегобічна, Україна тогобічна, Козацька Україна, Козакоруська Україна, Україна Малоросійська“. Зустрічаємо там також відомий вираз: „Зо всею Україною і Войском Запорожским“.

На мапах Европи з територією України або на спеціяльних мапах України, уже з найстаріших часів, коли в Европі почала розвиватися картографія (з XVI ст.) — уживалося назви „Україна“ або „Козацька Земля“. Одна з найстаріших мап з назвою „Україна“ була виконана в 1572 р. з наказу короля Карла IX для його брата Генріха кн. Анжуського (Архів Міністерства Закорд. справ у Парижі). Далі, на мапі Литви 1613 р. голяндського ґравера Г. Бляо, мапі данціґського ґравера Гондіуса 1630 р.

Особливо спопуляризував у Европі назву нашої Батьківщини французький інженер на польській службі в роках 1630 — 1647, Боплян. Перебуваючи на Україні 17 років Боплян пильно студіював українське краєзнавство та переводив ґеодезійні поміри України. Наслідком цієї праці вийшов його знаменитий твір „Description d'Ukranie“, що в рр. 1650 — 1661 мав 4 видання та згодом перекладений на мови латинську, англійську, німецьку, а в новіші часи на польську і російську. (Див. більшу працю автора „Чужинці про Україну“, 5 вид. 1937 — 1946).

Мап України Бопляна відомо 10: ґенеральна велика і мала, спеціяльна, мапа України і сусідних країв і 6 мап окремих частин України (Ukrainae pars) — Київщини (рис. 4), Поділля, Брацлавщини, Покуття, Волині і Дніпрових порогів. Україну Боплян розглядає, як цілком самостійну географічну і політичну одиницю, що має свої своєрідні природні, господарські і культурні особливості. Боплян дослівно пише, що „Україна простягається від границь Московії до границь Трансильванії“; в іншому місці зачисляє до території України не тільки ціле Запоріжжя, Київщину, Чернигівщину, Поділля

Волинь, але також Люблинщину, Белзщину, „Червону Русь“ (Галичину) і Покуття.

Після мап і книжки Бопляна, рідко яка більша мапа з територією України або опис України ріжних цодорожників — не уживали назви „України“. Такі численні мапи були італійські, голяндські, англійські, французькі, німецькі та інші. До таких напр. належать мапи М. Сансона (1655 - 1667) і його сина,

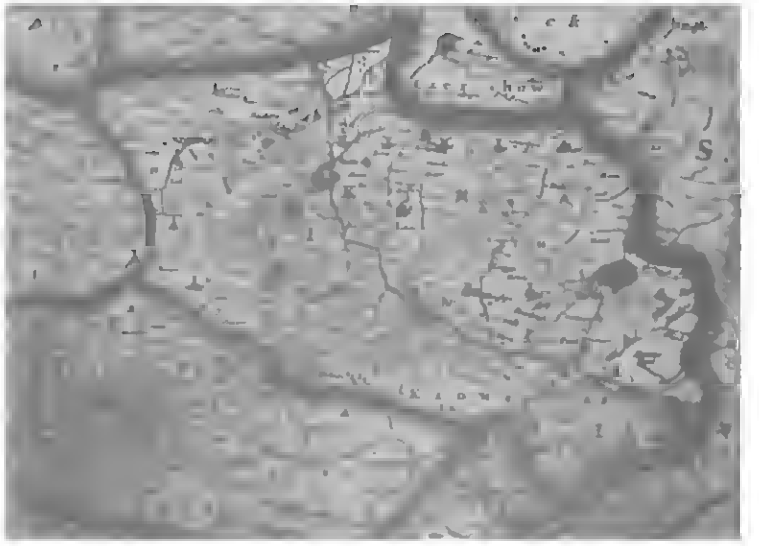

5. Деталь мапи Де Вітта з України, Амстердам 60 — 80 рр. XVII ст. На Правобережжі і Лівобережжі міститься надпис — „Ukrania“.

причім на мапі 1656 р. представлені поодинокі землі „великої України“ („de la grande Ukraine“). Далі, мапи І. Желло 1685 і 1696 р. з надписом „Ukraine ou Pays de Cosaques“, італійські мапи Корнетті (1657 — 1688), голяндця Ф. Де Вітта (Амстердам, 1662—1680 рис. 5), ніренберґського ґравера Я. Сандарта (1630 — 1708), голяндські мапи К. Алларда, Ю. Динкерта та численні інші.

З XVIII ст., більш удосконалені мапи з назвою „Україна“ належать таким авторам, як Деліль (De

l'Isle), Б. Гоманн (рис. 6), М. Зойтер, М. Фішер, Т. Льотер (рис. 7. Докладніший огляд старих мап України див. у праці автора — вид. «Українське краєзнавство» т. I, Прага 1944).

Коли на всіх цих та інших більших мапах уживається для нашої Батьківщини назви „Україна“ або „Земля (країна) Козаків“, то територія Московщини означена звичайно «Moskia», Moskovia», «Moskovit», Польща — «Poloni i», а Чехія — «Bohemia».

Другим, після Бопляна автором, що спопуляризував у Західній Європі назву України, був славний французький письменник та історик Вольтер. У своєму творі «Histoire de Charle XII», що вперше вийшов у Руані 1731 р. і згодом був перевиданий 100 (сто!) разів, дві сторінки присвятив Україні, де між іншим писав:

„Україна, край козаків, знаходиться поміж Кримським ханом, Московією й Польщею, вона має більше ста наших миль з півдня на північ і майже стільки від сходу на захід“.

Так само і всі важніші описи подорожів по Україні різних авторів-чужинців XVI — XVIII ст. називають нашу землю або „Україною“ або „Козацькою землею“. Таких описів є сотки: італійців, французів, англійців, данців, голяндців, шведів, німців і т. д. Згадаємо тут описи України таких авторів, як посол Венецької Республіки до Б. Хмельницького — Альберт Віміна 1650 р., член шведського посольства до Б. Хмельницького — Я. Гільдебрандт 1656 року, шведський посол Г. Веллінґ з того самого року, французькі дипломати Деляневіль 1689 р. і Ж. Балюз 1704 р., шведи Петре і Вейге 1708 р., данський посол Юль Юст 1711 р., проф. Оксфордського університету Б. Коннор 1690 р., англійці Рондо 1736 р., Джозеф Маршал 1769 р., Едвард Кларк 1812 р. і численні інші. (Гл. книжку автора „Чужинці про Україну“, 5-те видання, Авґсбурґ, 1946).

Рівно ж в перших географічних словниках та енциклопедіях теж маємо назву України, наприклад, Л. Ечарда поч. XVIII ст., „Le Nouveau Théâtre du Monde“ Бусенґольта, Париж 1666 р.

На мапах і описах України уживалася різна транскрипція і вимова назви України. Латинською мовою, звичайно, писалося „Ucrania“, „Ukrania“, „Ukrainia“ і „Ukran“. По-німецьки — „Ukraine“ і „Ukraina“. Французи, а за ними також інші народи і почасти англійці, через неточну транскрипцію „L' Ukraine“ (без І з двома точками) вимовляють „Люкрен“. Назва „Ukrania“ ще і досі залишилася в еспанській і фляндській мовах.

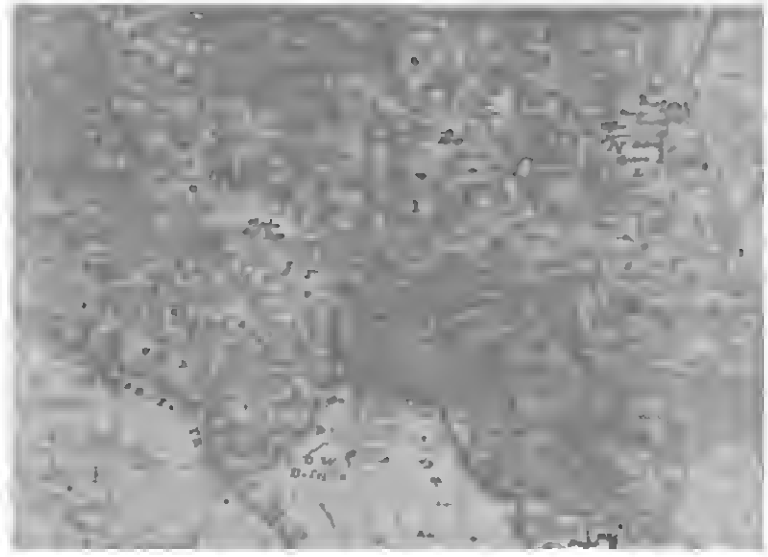

Деталь мапи Б. Гоманна, поч. XVIII ст. Надпис „Ukraina“ простягається від Покуття до Дніпра.

Цікаво, що найбільш вперто уникали назви „України“ московські документи і московські автори. Все таки в деяких випадках конче потрібно було якось назвати нашу землю. В XVII — XVIII ст. московські документи звичайно називали Україну — „Землі Войска Запорожскаго“, дуже розповсюдженя серед росіян була назва „Черкасія“, а український народ — черкасами, черкесами, народом черкаским“. Також „украинскіе черкаскіе городы“, „украинскіе городы“, „черкаскіе городы“.

В Андрусівському договорі Москви з Польщею,

коли поділили Україну, поляки і москалі послуговуються назвою „Україна“ і навіть „вся Україна“. В першій російській мапі, що була виґравірована за наказом Петра І в перших роках XVIII ст., і звичайно копіювалася з західньо-европейських зразків, на українській території маємо назву „Україна“ а лише за межами України у самих верхів'ях Десни і в басейні Донця зазначено „Часть Московскаго Государства“ (За В. Кордтом, Матер. по ист. русск. картографіи. В. II. Київ 1910, стр. 24 — 25, таб. XXV, XXXV—XXXVII).

Також в листах Петра І до гетьмана І. Мазепи постійно зустрічаємо назву України. В одному такому листі читаємо: „Народъ украинскій умьёнъ, но мы можемъ быти отъ етого не въ аваптаже“! В наказі Петра І з дня 16 січня 1712 р. говориться: „Гарнизоны Малоросійскихъ городовъ укренить людьми изъ Украинцевъ“.

Крім історичних документів, в книжках і взагалі в літературних джерелах чужих і наших авторів, назва України постійно зустрічається в графічному документальному матеріялі. Крім географічних мап, також портретах українських гетьманів та інших визначних українців, рисунках з краєвидами, містами та іншими зарисовками України та на численних інших ґравюрах.

Наприклад, на портреті гетьмана Б. Хмельницького ґравера Гондіуса 1654 р., його названо „Провідником Українського Народу“ („Plebis Ukraynen (sis) Dux“).

Оскільки назва „Україна“ була відома і навіть популярна у Західній Европі XVII ст., свідчить м. ін. сатирична ґравюра, друкована в місті Delft у Голяндії коло 1650 р., під заголовком „Чужоземно-европейські, як також французько-голяндські державні збори“. Поруч фіґур, що персоніфікують собою головні і найбільші на той час держави — Еспанію, Англію, Швецію, Німеччину, Францію, Польщу і Московщину — є також Україна в образі фіґури козака — під числом 9. Над цією постаттю українського козака є надпис голяндською мовою:

„Моє серце у грудях хоче розірватися“, а в тексті під тим самим 9 числом читаємо: „Козак є дуже сердитий, його серце у грудях хоче розірватися. З великою ненавистю (до Туреччини) гострить він шаблю пиново... Україна тремтить гремить (Die Ucraine zittered bebt“. Натомість про Московщину говориться, що вона загрожує Европі і хоче її знищити та ніцькувати на неї Туреччину!.. (За О. Переяславським, Записки ЧВВ, т. VI, в 1—2, ст. 326).

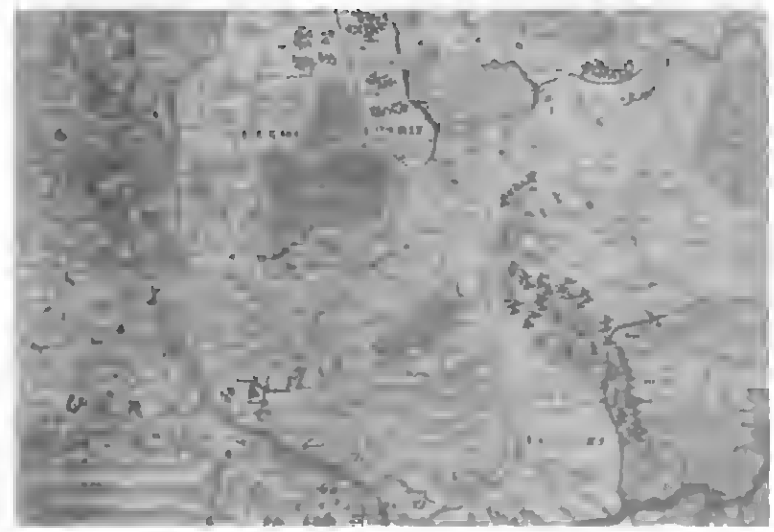

7. Частина мапи Сходу Европи Льотера, 1745 р. Надпис „Ukraine Pays des Cosaque“ простягається на Правобережжі і Лівобережжі по за східне верхів'я Донця (За Харків).

В українських народніх піснях назва „Україна“ згадується постійно, як збірне поняття земель, заселених українським народом. Такі історичні пісні чи думи сягають відомих подій вже XVI століття. Наводимо кілька прикладів.

У знаній думі про Байду, якого вбито в 1575 р., турецький султан „намовляє його до зради, щоби стати „паном на всю Україну“, та Байда вибрав смерть, а не зрадив.

В думі XVI ст. про наїзд татар на Україну говориться про „Великий світ Україна“.

В іншій пісні про татарський погром співається:

„Зажурилась Україна, що нігде прожити
Гей витоптала орда кіньми маленькії діти".

В пісні про Морозенка, що розповсюджена по цілій Україні, говориться:

„За тобою, Морозенку, вся Україна плаче".

В пісні „Ой у полі два явори" співають про козака

...„Щоб пішла славонька на всю Україну".

Так само і в піснях, витвореними письменниками, часто зустрічаємо назву України. Напр. у вірші „Лемент України", що походить з 80-х років XVII ст., читаємо:

„Лементует Україна із великим жалем,
Же будучи наполнена смутком і печалев".

В драмі 1728 р. „Милость Божія", дієва особа „Вість" так відзивається до України:

„Далі, Україно, все Богдан твой ступає,
От Львова до Замостя скоро приступає...
А по Вислу границу тебі закопавши".

Треба ще спинитися на важливому питанні походження самого слова „Україна". Досі було прийнято одне припущення, яке мовляв доведено, що слово „Україна" походить від слова „Окраїна". Звернемось передовсім до історії цього припущення. Отже вперше висунув цей здогад польський історик С. Гондський в 1672 р. (S Grondski, Historia belli Cosacco-polonici, 1789) Цей автор пояснював, що Україна була країною на „окраю", з краю, на периферії польської держави. Цією теорією залюбки користувалися польські автори аж до наших днів. Згодом цю „теорію" перейняли росіяни для своїх хижацьких цілей, з тою „малою" різницею, що Україною називали периферію московської держави. Вже цей один факт, перейманння одної і тої самої теорії для різних концепцій — різних, ба протилежних територіяльних утворів, вказувало на нестійкість самої теорії.

Розшуки автора в цьому напрямку, головно студіювання графічного матеріялу і передовсім старих географічних назв, привели до інших висновків.

Ще в 1930 р., маючи наукову стипендію від Інституту Інтелєктуальної Співпраці при Союзі Народів, автор мав можливість працювати у багатьох бібліотеках, музеях і збірках цілої Польщі і Галичини. Серед різних нескаталогізованих ґравюр у Бібліотеці Баворовських у Львові, автор знайшов одну інтересну мапу голяндського походження (гл. ілюстр. 8). (Вперше була опублікована ця мапа в праці автора: „Нові знаходи старих мап України XVII—XVIII ст." Праці Ґеоґрафічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, Львів 1935, ст. 119 — 128). Мапа не мала заголовку і підпису виконавця-ґравера, але за певними ґрафічними, технічними і номенклатурними данними, походить з кінця XVII чи початку XVIII ст. На цій мапі окреслені кордони України, до котрої належать Поділля, Волинь, Чернигівщина та окремо стоять „Чорна Русь" (Галичина), Новгородсіверщина і Воронїжчина. Кордон України йде тут по Дністру, Серету— далі за Терпопілєм доходить до Володимира і верхівя Турії, ще далі недалеко Припяти перетинаючи Стир і Случ у нижчих частинах і доходить майже до Мозиря. Потім кордон, перетинаючи Дніпро вище Чорнобиля, йде на північ, доходить майже до Почепа і звідтам до джерела Сожа, майже до міста Мстислава, прямуючи в східному напрямку десь майже під Калуґу; звідти повертає під простим кутом на південь, йдучи водорозділом Десни і Оки, далі зближається до р. Сейма, близько підходить до Путивля, перетинаючи р. Сейм, йде в напрямку Харкова і, не доходячи до Донця, звертає на південь, роблячи закрут навколо нижньої частини Дніпра і кінчається в лимані Дніпра. Східна Галичина має кордони від устя Серета, прямуючи до Карпатського хребта, включаючи і м. Спятин, далі по Карпатському хребту, через Ланцут, Білгорай коло р. Вепра і не доходячи до Берестя, повертає на схід, перетинаючи Буг десь вище Володави, прямує далі до джерела Турії, в напрямку Володимира і Тернопіля, нарешті кінчається Серетом.

Україну оточують: Татарський Клин, Молдава, Трансильванія, Угорщина, Польща, Литва, Смоленщина і Воронїжчина. На цілій території України бачимо тут надпис: „Ukranie of T Land der Cosacken",

що займає місце від міста Тернопіля аж до річки Донця.

Важно далі відмітити, що поміж Московщиною і Україною є тут ціла невелика округа з обкресленими кордонами, що має назву „Okraina". Ця округа займає простір з частини сучасної Воронїжчини, Харківщини і Курщини з містами Білгородом, Осколом, Валуйками і Єльцем.

Після відкриття цієї мапи, автор став пошукувати інших подібних матеріялів. Спричинилися до того також інж. Дм. Андрієвський та ін. автори. І так тепер констатована та сама округа з надписом „Okraina" на 6 інших старих мапах XVII –XVIII ст.

1. Мапа Московщини І. Масси 1633 р.

2. Знаменитий ґльобус Корнеліуса 1600 — 1670 р. в Національній Бібліотеці в Парижі.

3. Ґльобус 1697 р. кол. Університету в Оломоуці. На території України тут є надпис: Ukraina seu regio Cosaccorum („Україна самостійна країна Козаків").

4. Мапа в атласі Де Вітта 1662—1680 р. „Nova et accurata totius Europae descripta".

5. Мапа H. Jaillot-a, видана в Амстердамі в 1692 р.

6. Мапа N. de Fer-a в „L' Europe suivant les nouvelles observations" 1739 р. і окремо. Тут та сама територія з містами Оскіл, Білгород і Єлець має назву „Ogranie".

Про ріжницю поміж „Україною" і „Окраїною" знаходимо також безпосередні вказівки у західньоевропейській літературі. Так, наприклад, у творі „Le Faux Pierre III ou la vie et les avantures du rebelle Jemelyan Pugatschev", виданому коло 1775 р., який приписують французькому послу при російському дворі — Дюронові, читаємо слідуюче:

„Треба відріжняти між Україною, яку географи називають також Землею Козаків й Україною або Окраїною, про яку тут говориться. Перша (Земля козаків) лежить поміж Польщею і Росією, є територія дуже плодюча, орошується кількома великими ріками. Окраїна (L' Ocraina) ж, навпаки, є земля, що вся покрита лісом, майже не оброблена, населена Татарами, які платять данину і не мають ні міст, ні містечок. Вона (Окраїна) лежить поміж південною Московією (Moscovie Me'ridionale) і

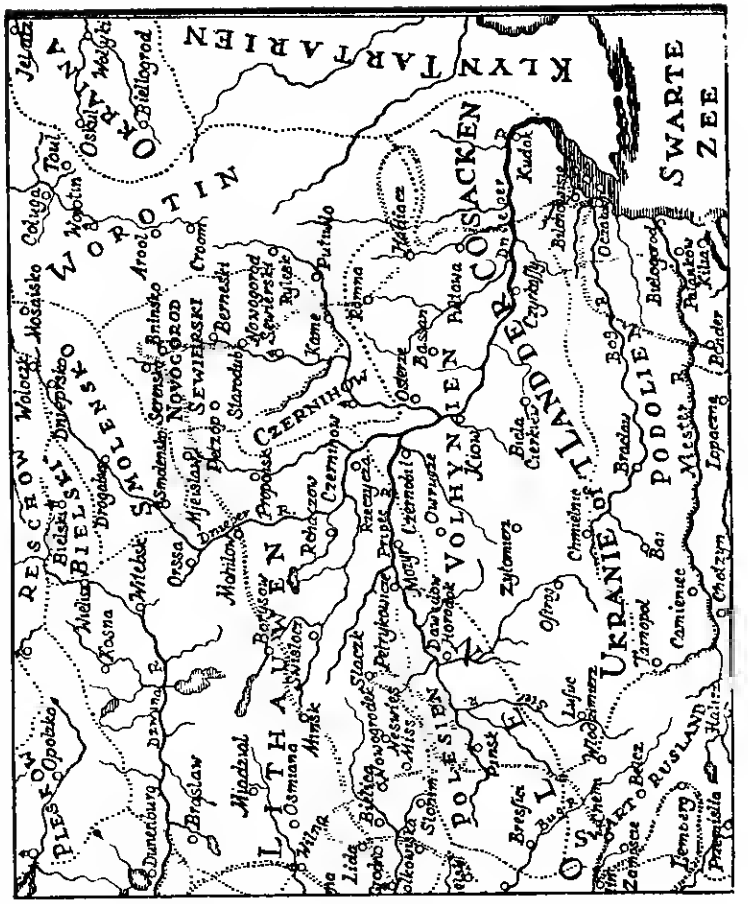

8. Україна на голяндській мапі кін. XVII ст. (Бібліотека Баворовських у Львові). На українській території надпис „Ukranie of T Land de Cosacken", що простягається від Тернопіля до Донця. На північному сході обкреслена невелика округа з надписом „Okraina" з містами Єлець, Оскіл, Валуйки і Білгород.

Малою Тартарією. Далі Дюран, торкаючись подій на Україні 1654 р., пише: „Коли Україна стала поневолена Росією, багато нещасних мешканців України еміґрували в „Окраїну“... і присягли непримиримо ненавидіти все, що було русским (московським).“

Все це цілком переконливо і ясно доводить, що здогад про походження слова „Україна“ від слова „Окраїна“, себто земель, що лежали зкраю чи на периферії Московщини чи Польщі не має підстав й є зовсім хибний. В дійсности земля, що називалася „Окраїна“ була, але вона лежала поміж Московщиною, Татарськими землями і Україною!

ЗМІСТ

Змінливість назв народів і земель 5

Роксоляна. Грецькі джерела про Роксолянію, мапа Птолемея II ст. по Хр. Історичні відомості про Роксолян і Алян. „Alania“ на мапі Беатуса X—XI ст. Традиційна назва „Роксолянії“ в козацьких часах — в історичних документах, літературі, захід.-европейських мапах і народних переказах. „Roxolana“ на мапі С. Мінстера 1552 р. і мапі Ортеліуса 1590 р. Межі Антів у IV—VI ст. 6

Русь. Здогади про походження „Руси“. Т. зв. норманська теорія про „варягів“. Міт про „Великий морський шлях з Балтійського до Чорного моря“. Леґенда в літопису про Рюриковичів. Леґендарний характер переказів про заснування міст. „Норманісти“ про „скандинавські“ впливи в староукраїнському мистецтві. Значення Причорноморря і грецьких колоній для повстання староукраїнської культури і державного життя. Французька теорія про „Рутенію“ у Проавансаль. Походження слова „Русь“ від „Рокс-олянії“. Проблема походження етрусків. Проф. М. ГРушевський про „Русь“ на півдні України у VIII ст. Арабські джерела VIII—X ст. про Славян і Русь. Ібн-Даст про острів Русів. Наші літописи і візантійські джерела по цьому питанні. Тамань-Тмуторокань, як місце первісної Руси. Місто „Рос„ в усті Кубані. Тмутороканське князівство та його епіґрафічні пам'ятки. Найстарші осередки культурного і державного життя грецьких колоній Причорноморря, Понтійської держави, Озівського побережжя з Роксолянією і Тмуторокані. „Русь“, „Русичі“ і „Русини“ в історичних документах і територіяльному поширенні. Новотвір „Малоросія“, час повстання цієї назви і територіяльне означення. Уживання назви „Мала Русь“. . . . 11

Україна — як назва географічна і національна. Праславянське племя „Украніа“ на Балтійському Поморрі в перш. пол. X ст. Відомість про „Руґію“ і кн. Одонацера пол. XVII стол. Назва „Україна“ в староукраїнських літописах XII—XIII ст.

Значення слова „Україна“ і „Край“. Назви „Україна“ в літературних і документальних звістках західноєвропейських XVI—XVII ст. та українських — універсалах, офіційних листах при дипломатичних зносинах та інших документах козацьких часів XVII—XVIII ст. Козацькі літописи про українців і Україну. Україна на старих західноєвропейських мапах XVI — XVIII ст. Боплян і Вольтер про Україну. Назви України в описах подорожів чужинців по Україні XVI—XVIII ст. Транскрипція „України“ в чужих мовах. Московські джерела про назву України. Графічний матеріял західноєвропейських гравюр. „Україна“ в українських історичних і народніх піснях. Походження слова „Україна“ і „Окраїна“. Польська і російська теорія про „Окраїну“. Голляндська мапа України з „Окраїною“ з Бібліотеки Баворовських. Інші подібні мапи і глобуси XVII—XVIII ст. з „Окраїною“. Хибність припущення про походження назви „Україна“ від слова „Окраїна“. . . 23

РЕЄСТР. ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Мапа Причорномор'я в I — VIII ст. по Хр. 7
2. Мапа світу Беатуса X — XI ст. з територією України. . 9
3. Мапа заселення Балтійського Поморря славянськими племенами, IX — X ст. 25
4. Київщина на мапі України Бопляна, 1650 р. . . . 29
5. Деталь мапи Де Вітта з Україною, Амстердам 60—80 рр. XVII ст. 31
6. Деталь мапи Б. Гоманна, поч. XVIII ст. 33
7. Частина мапи Сходу Европи Льотера, 1745 р. . . . 35
8. Україна на голляндській мапі кін. XVII ст. (Бібліотека Баворовських у Львові). 39